

Hayvan Refahının Mevzuat, Ölçütler ve Literatür Açısından Değerlendirilmesi¹

Melek Düğeroğlu²

Mehmet Bozoğlu³

Özet

Günümüz üretim süreçlerinin bir önemli bir bileşeni olan hayvan refahı, sürdürülebilir hayvancılığın etik, ekonomik ve toplumsal temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada dünya ve Türkiye'deki hayvan refahı mevzuatındaki gelişmeler, hayvan refahı değerlendirme yaklaşımları ve seçili literatürün genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bindokuzyüzaltmışdört yılında yayınlanan Brambell Raporu, hayvan refahının bilimsel bir çerçevede ele alınmasına öncülük etmiştir. Dünya ve Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren yürürlüğe konulan mevzuatlar, hayvan yetiştiriciliğinde refah standartlarını hukuki bir zorunluluk hâline getirmesine rağmen, bu standartların uygulamaya aktarılma sürecinde çeşitli zorluklar ve sınırlılıklar devam etmektedir. Hayvan refahı uygulamalarının yaygınlaştırılabilmesi için bütüncül bir yaklaşımla mevzuatın etkinliğini artıracak eğitim programları, denetim mekanizmaları, alt yapı standartları, hayvan refahı ekonomisi araştırmalarına gerekli desteklerin sağlanması gerekli görülmektedir. Hayvan refahının iyileştirilmesi, ülkelerin tarım sektöründe ekonomik sürdürülebilirliğe ve toplumun refah artışını önemli katkılar sağlayabilecektir.

- 1 Bu çalışma Melek Düğeroğlu'nun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda yapılan "Kırıkkale İlindeki Besi Sığırcılığı İşletmelerinin Hayvan Refahı Bilinç, Tutum ve Uygulamaları" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.
- 2 Zir. Müh. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, melek.dugeroğlu@gmail.com, ORCID ID: 0009-0006-1653-9141
- 3 Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, mehmetbo@omu.edu.tr, bozoglumehmet@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-83331865

1. Giriş

Hayvan refahı, hayvanların fiziksel ve psikolojik iyilik hallerini koruma ve geliştirme amacını taşır. Hayvanların refahının iyileştirilmesi, hayvanların yaşam kalitesini artırırken, üretim verimliliğini ve ürün kalitesini de olumlu yönde etkiler. Türk Dil Kurumu (2017) refahı; *“bireyin bolluk, huzur ve güven içinde bir yaşam sürmesi”* şeklinde tanımlamaktadır. Modern iktisatçılar ise refahı, *“bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması veya taleplerinin tatmin edilmesi süreci”* olarak ifade etmektedir (Erdal, 2012). Hayvan refahı, hayvanların beslenme, barınma, sağlık ve davranışsal ihtiyaçlarının karşılandığı, stres ve acıdan arındırılmış bir yaşam sürmelerini ifade etmektedir. Günümüzde hayvan refahı, hem üreticilerin verimliliğini destekleyen bir unsur olarak hem de uluslararası kuruluşlar açısından temel bir sürdürülebilirlik ölçütü olarak değerlendirilmektedir (Sert ve Uzman, 2017).

Hayvan refahı, günümüzde hayvansal üretimin geleceği tartışmaların odağında yer almaktadır. Hayvan refahı tartışmalarına hayvan hakları aktivistleri, filozoflar ve avukatlar öncülük etmektedirler (Harrison 1964; Regan 1983; Sunstein ve Nussbaum 2005). Biyologlar ve hayvan bilimciler de hayvan refahı ile ilgili konuları aktif olarak incelemektedirler (Dawkins 1980; Broom ve Johnson 1993; Appleby ve Hughes 1997). Son yirmi yıl öncesine kadar ekonomistlerin hayvan refahı tartışmasına katkıları muhtemelen iki elin parmaklarını geçmezdi. McInerney (1993) çiftlik hayvanlarının refahının ekonomik bir çerçevede nasıl çalışılacağı, Bennett ve Larson (1996) Birleşik Krallık'ta tavukçulukta hayvan refahı uygulamaları için tüketici tercihlerini ortaya koymuşlardır. Cowen ve ark. (2006) ise hayvan refahının sağlanması durumunda ortaya çıkabilecek bazı piyasa başarısızlıklarının neler olabileceğini tespit etmişlerdir. Daha sonraları ise çiftlik hayvanlarının refahı konusundaki ekonomik çalışmalarda özellikle tüketici tercihleriyle ilgili konulara odaklanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı dünya ve Türkiye’de hayvan refahı konusundaki mevzuat gelişmeler, hayvan refahının değerlendirilmesi yaklaşımları ve seçilen literatürün genel bir değerlendirmesinin yapılmasıdır.

Bu çalışma, beş bölüm olarak planlanmıştır. Girişin ardından ikinci bölümde dünya ve Türkiye’deki hayvan refahı mevzuatına yönelik gelişmeler, üçüncü bölümde hayvan refahını değerlendirme yaklaşımları, dördüncü bölümde hayvan refahına yönelik seçilmiş literatür bulguları, beşinci bölümde ise çalışmanın sonuçları verilmiştir.

2. Dünya ve Türkiye’de Hayvan Refahına İlişkin Gelişmeler

Hayvan refahı kavramı, 20. yüzyıldan önce de bazı etik tartışmalar ve hukuki düzenlemeler çerçevesinde gündeme getirilmiştir. Avrupa ve ABD’de 19. yüzyılın sonlarında yürürlüğe giren ilk yasalar genellikle hayvanların korunması, kötü muameleyle maruz kalmamaları ve kesim süreçlerini düzenlenmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Yaşar & İzmirli, 2006). Modern hayvan refahı hareketi, İngiliz yazar Ruth Harrison’un 1964 yılında yayınladığı Hayvan Makineleri adlı eseriyle ivme kazanmış, hayvanların bir makineye benzetilmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve hayvan refahı tartışmalarını hızlandırmıştır. Bu gelişmelerin ardından İngiliz hükümeti, 1965 yılında çiftlik hayvanlarının durumunu incelemek üzere Brambell Komitesi’ni kurmuştur. Komitenin 1965 yılında yayınladığı Brambell Raporu (Brambell, 1964), hayvan refahının bilimsel bir çerçevede ele alınmasına öncülük etmiş ve günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan 5 özgürlük ilkesini ortaya koymuştur. Bu özgürlük ilkeleri hayvanların; (i) açlık ve susuzluktan uzak tutulması, (ii) fiziksel rahatsızlık oluşturan koşullardan korunması, (iii) ağrı, yaralanma ve hastalıklara karşı korunması, (iv) yeterli alan ve sosyal etkileşim hakkı ile (v) korku ve sıkıntıdan uzak tutulmaları şeklindedir. Bu ilkeler, Avrupa’daki ve uluslararası alandaki hayvan refahına ilişkin düzenlemelerin temelini oluşturmuştur (Matheny & Leahy, 2007). Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Avrupa ve ABD’de hayvan refahı alanında önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Avrupa Birliği (AB)’nde hayvan refahına dair ilk dayanak 1957 tarihli Roma Antlaşması olmuş, 1997’de imzalanan Amsterdam Antlaşması ile hayvanlar ilk kez “duygulu varlıklar” olarak tanımlanmıştır (Anonim, 2003a). Buna karşın, ortak ve bütüncül bir AB hayvan refahı yasasının oluşturulması uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Yirmibirinci yüzyıldaki hayvancılık politikaları, çoğunlukla entansif üretim sistemlerinin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. İslah teknikleri, besleme yöntemleri ve kapalı barınak uygulamaları sayesinde üretimde önemli artışlar sağlanmış, ancak bu sistemlerde hayvanların doğal davranışları kısıtlanmış ve refahları çoğu zaman gözardı edilmiştir. Bu dönemdeki tipik uygulamalara, sığırların bağlı duraklı ahırlarda tutulması, tavukların üst üste kafeslerde barındırılması ve domuzların dar bölmelerde yetiştirilmesi örnek olarak verilebilir. Hayvan refahı alanında öne çıkan bir diğer önemli adım ise, 15 Ekim 1978 Paris’te UNESCO tarafından duyurulan Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin kabul edilmesidir. Bildirge, hayvanların yaşam hakkı, saygı görme hakkı ve kötü muameleden korunma hakkını temel alarak hayvan refahının evrensel boyutunu ortaya koymuştur (Anonim, 2007). Bildirgede yer alan başlıca ilkeler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Tüm hayvanlar, yaşam hakkı bakımından eşit doğar.
- Hayvanlara zarar verilemez veya kötü muamelede bulunulamaz, öldürülmesi gerekirse acı çektilmemelidir.
- Yabani türler doğal çevrelerinde yaşama ve üretme hakkına sahiptir.
- İnsanların yanında yaşayan hayvanlar, türlerine özgü koşullarda ve özgürlük içinde yaşama hakkına sahiptir.
- Çalışan hayvanların iş süresi sınırlandırılmalı, yeterli beslenme ve dinlenme hakkı sağlanmalıdır.
- Hayvanlara acı veren deneyler yasaklanmalı, zorunluluk dışındaki öldürmeler suç sayılmalıdır.
- Hayvanların eğlence amacıyla sömürülmesi, onur ve refah ilkesine aykırıdır.

Yukarıdaki mevzuat gelişmeleri, özellikle Avrupa Birliği'nde hayvan refahının giderek bağlayıcı ve standartlaştırılmış bir politika alanı haline geldiğini göstermektedir.

Tablo 1. Avrupa, AB ve Türkiye'de hayvan refahına ilişkin mevzuattaki gelişmeler

Avrupa ve AB	Türkiye
1911 Hayvanları Koruma Kanunu	2004 Hayvanları Koruma Kanunu
1951 Hayvan Refahı Enstitüsü'nün Kurulması	2004 Organik Tarım Kanunu
1957 Roma Antlaşması	2010 Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu
1964 Brambell'in Hayvan Makineleri Raporu	2011 Hayvanların Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliği
1972 Hayvanları Koruma Kanunu	2014 Buzağılarda Korunması Yönetmeliği
1974 Hayvanların Kesimine Yönelik Kanun	
1976 Çiftlik Hayvanları Korunması Kanunu	
1977 Hayvan Nakillerine İlişkin Kanun	
1978 Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi	
1988 Yumurtacı Tavuklara Yönelik Kanun	
1991 Nakillerde Taşıma Süresi ve Hayvan Yoğunlukları Yönetmeliği	

1991 Buzağı ve Domuzlara İlişkin Kanun	
1993 Kesim Sırasında Koruma Kanunu	
1996 Taşımada Hayvan Refahı Düzenlemesi	
1997 Hayvanları Koruma ve Refahı Kanunu	
1998 Çiftlik Hayvanlarını Koruma Yasası	
1998 Amsterdam Antlaşması	

Kaynak: Yaşar & İzmirli (2006); Matheny & Leahy (2007).

Türkiye’de hayvan refahı konusunda özellikle 2000’li yıllardan itibaren yasal ve kurumsal düzeyde önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Öncesinde daha çok hayvan sağlığı ve veterinerlik hizmetleri çerçevesinde ele alınan konu, bu dönemden itibaren uluslararası standartlarla uyumlu şekilde çiftlik hayvanları ve evcil hayvanları kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu gelişmeler, büyük ölçüde AB uyum sürecinin etkisiyle hız kazanmış, yasal ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla hayvan refahı konusunda daha kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuştur (T.C. Resmî Gazete, 2004a; 2004b; 2010).

Türkiye’de hayvan refahına ilişkin en önemli düzenleme, 2004 yılında yürürlüğe giren 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’dur. Söz konusu düzenleme, canlılara yönelik kötü muameleleri engellemeyi, onların doğal davranışlarını sergileyebilecekleri yaşam koşullarını sağlamayı ve hayvan sahiplerinin yükümlülüklerini tanımlamayı hedeflemiştir. Ayrıca sokak hayvanlarının korunması, rehabilitasyonu ve barınakların işleyişiyle ilgili hükümler de bu kanun kapsamında yer almıştır (T.C. Resmî Gazete, 2004a).

Aynı yıl yürürlüğe giren 5262 Sayılı Organik Tarım Kanunu, hayvan refahını organik üretim bağlamında ele almış ve özellikle çiftlik hayvanlarının barınma, beslenme ve sağlık koşullarına dair standartlar getirmiştir. Bu düzenleme, hem organik üretimin temel ilkeleriyle uyumlu hem de hayvan refahını güvence altına alan bir çerçeve sunmuştur (T.C. Resmî Gazete, 2004b).

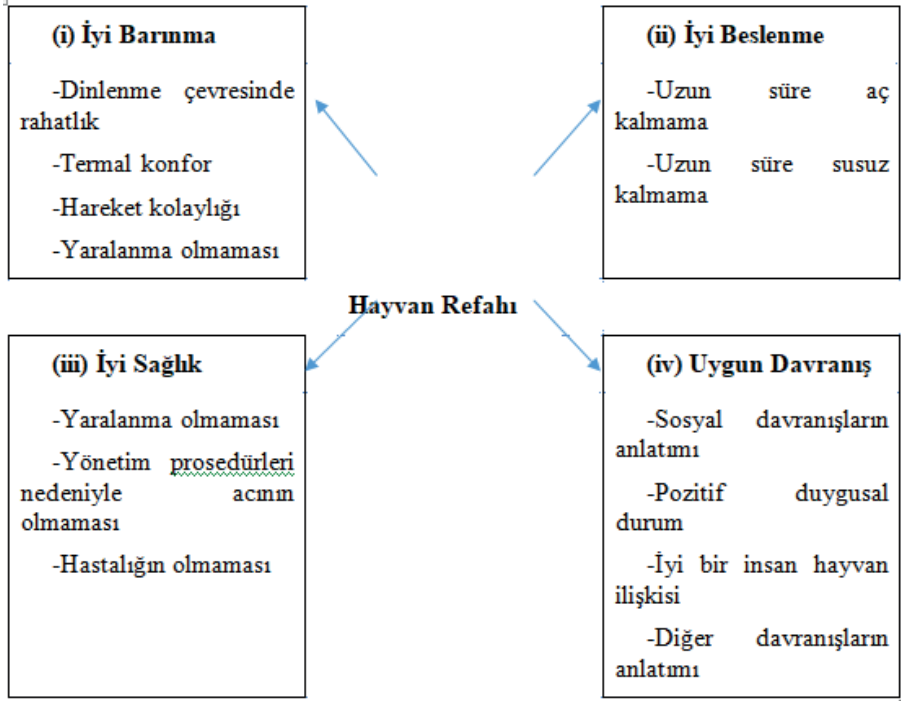
İkibinon tarihli 5996 Sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, hayvanların sağlığı ve refahını gıda güvenliği perspektifinden ele almıştır. Kanun, hayvanların üretim süreçlerinde refah koşullarının sağlanmasını, bulaşıcı hayvan hastalıklarının önlenmesini ve gıda güvenliği zincirinin korunmasını hedeflemektedir. Bu yönüyle, hayvan refahı doğrudan halk sağlığı ve sürdürülebilir tarım politikalarıyla ilişkilendirilmiştir (T.C. Resmî Gazete, 2010).

Hayvan refahına ilişkin yasal çerçeveyi destekleyen ikincil düzenlemeler, özellikle 2010 sonrasında yoğunlaşmıştır. İkibinonbir yılında yayınlanan Hayvanların Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliği, taşıma esnasında hayvanların stres, yaralanma ve ölüm risklerini azaltmayı amaçlamış ve bu süreçte uygulanacak teknik ve hijyenik standartları belirlemiştir. Yönetmelik, büyük ölçüde AB mevzuatına paralel hazırlanmış olup, hayvanların taşınması sırasında refahın gözetilmesi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır (T.C. Resmî Gazete, 2011). İkibinondört yılında yayınlanan Buzağların Korunması ile İlgili Yönetmelik ise genç hayvanların refahına odaklanmıştır. Bu yönetmelik, buzağların bakım, beslenme, barınma ve sağlık koşullarını düzenleyerek erken yaşta ölümlerin önlenmesini, gelişim süreçlerinin desteklenmesini ve refah standartlarının yükseltilmesini hedeflemiştir (T.C. Resmî Gazete, 2014).

3. Hayvan Refahı Değerlendirme Yaklaşımları

Hayvan refahının değerlendirilmesi, yalnızca sağlık ve üretim performansına ilişkin göstergelerle sınırlı olmayıp, barınma, beslenme, davranış ve çevresel koşulların da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle literatürde, hayvan refahının nicel ve nitel olarak ölçülmesine yönelik çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bunlardan en yaygın kullanılan yaklaşımlardan biri Refah Kalitesi® (Welfare Quality®) 2009 protokolüdür. Söz konusu protokolle hayvan refahı 4 temel ilke ve bu ilkelerle ilgili 12 kritere göre belirlenmektedir. Hayvan refahının temel ilkeleri; (i) iyi barınma, (ii) iyi beslenme, (iii) iyi sağlık ve (iv) uygun davranış şeklindedir (Şekil 1). Hayvanlara rahat hareket edebilecekleri yeterli alanın, temiz ve uygun havalandırma ve sıcaklıkta barınakların sağlanması gerekmektedir. Hijyen ve havalandırma, hayvanların refahını artırmaktadır. Hayvanların beslenme ve su gereksinimlerinin temiz, sürekli ve tam olarak karşılanması, onların sağlıklı büyümesini ve üretkenliğini sağlar. Hayvanların düzenli olarak veterinerlik hizmetlerinin sağlanması suretiyle hastalıkların erken teşhisi ve tedavilerinin yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte hayvanlara doğal davranışlarını sergileyebileceği ve sosyal etkileşimde bulunabilecekleri alanlar ve imkanlar sağlanarak stres seviyeleri düşürülebilecektir.

Şekil 1. Hayvan Refahı İlke ve Kısıtları

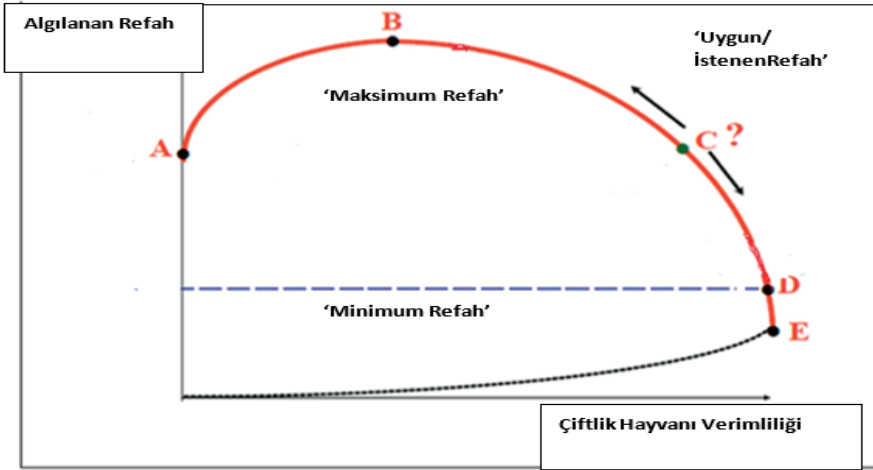

Bir diğer önemli yaklaşım ise Hayvan İhtiyaç Endeksi (HİE-351 Modeli)'dir. HİE'ne göre hayvan refahı; (i) hayvanın hareket kolaylığı ve gezebilmesi, (ii) hayvanın sosyal etkileşimi, (iii) hayvanların yatak alanı ve türü, (iv) barınakta aydınlatma ve hava koşulları ile (v) hayvan bakımı şeklindeki beş bileşene göre değerlendirilmektedir (Seo, 2007). Bu beş kategoride yapılan değerlendirmeler sonucu her birinden çeşitli parametreler aracılığıyla puanlama gerçekleştirilmektedir. Elde edilen skor -9.0 ile +46.0 arasında değişebilmekte ve yüksek skor puanları daha iyi refah düzeylerini göstermektedir (Bartussek, 2001). Hayvan refahı skoru 28'den büyük olduğunda "hayvan refahı çok uygun", 24 ile 28 arası "hayvan refahı uygun", 21 ile 24 arası "hayvan refahı zayıf", 11 ile 16 arası "hayvan refahı az elverişli" ve <11 olması durumunda "hayvan refahı elverişsiz" şeklinde değerlendirilmektedir.

Refahın yalnızca etik ve biyolojik boyutlarıyla değil, aynı zamanda ekonomik çıktılarla da ilişkili olduğunu ortaya koyan modeller de mevcuttur. McInerney (2004), geliştirdiği Refah-Verimlilik İlişkisi Modelinde hayvan refahı ile verimlilik arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunduğunu

açıklamıştır. Şekil 2'deki "A" noktası hayvanların doğasında var olan ve insanların verimlilik arttırmak amacıyla müdahale etmediği doğal refah seviyesidir. Girdi kalitesinin artırılmasıyla örneğin barınak ve yem koşullarının iyileştirilmesi ile birlikte "A" noktasından "B" noktasına gidildikçe hem refah seviyesi hem de verimlilik artacaktır. "B" noktasından "C" noktasına gidildikçe girdi kalitesi arttırılmaya devam ettirilse dahi verimlilik artarken refah seviyesi hayvanların biyolojik sınırlarından dolayı artmayacaktır. İşletmelerde verimliliğin maksimize edildiği ve refah seviyesinin doğal refah seviyesine eşdeğer olduğu "C" noktası, işletmelerde optimal hayvan refahı seviyesi olarak tanımlanmaktadır. Optimal hayvan refahı seviyesinde üretim yapan işletmeler, piyasadaki arz talep dengesini sağlayacak ve piyasa başarısı elde edilecektir. Modelde başlangıçta yapılan iyileştirmelerin hem refahı hem de verimliliği artırdığı, ancak belirli bir noktadan sonra hayvanların biyolojik sınırları nedeniyle refah artışının duracağı ve yalnızca verimliliğin yükselmeye devam edeceği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, optimum hayvan refahı seviyesinin aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirlik açısından da kritik bir eşik olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, hayvan refahının ölçümünde kullanılan uluslararası geçerli yöntemler, yalnızca teorik bilgi sunmakla kalmayıp, araştırma bulgularının güvenilirliğini artıran pratik bir çerçeve sağlamaktadır.

Şekil 2. Refah verimlilik (McInerney) modeli

Kaynak: Vetter vd., 2014.

Hayvan refahının değerlendirilmesine yönelik Refah Kalitesi® ve HİE gibi yaklaşımlar, refahın çok boyutlu yapısını ortaya koymakta ve yalnızca üretim çıktılarının değil, hayvanın algılanan yaşam kalitesinin de ölçülmesini

mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, bu yaklaşımların uygulanabilirliği, veri toplama maliyetleri ve üreticilerin teknik bilgi düzeyleriyle yakından ilişkilidir. Özellikle küçük ölçekli işletmelerde bu tür sistematik değerlendirmelerin yapılmasının zorluklarının olacağı ifade edilebilir.

4. Hayvan Refahı Konusundaki Araştırmalar

Uluslararası ve ulusal düzeyde hayvan refahına yönelik çalışmaların 2000 sonrası döneme yoğunlaştığı ifade edilebilir. Uluslararası literatürde hayvan refahı ekonomisi, genel olarak işletmeler (yetiştiriciler) ve tüketici açısından ele alınmaktadır. Lusk ve Norwood (2011)'un Hayvan Refahı Ekonomisi isimli eserinde; insanların çiftlik hayvanlarının yetiştirilme koşulları hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıklarını, özel sektör ve hükümet eylemlerinin hayvan refahına etkileri konusunda daha fazla ekonomik analiz odaklı çalışmaların yapılması gerektiğini, uygulanan hayvan refahı politikalarının maliyet- fayda etkilerinin analizlerinde önemli zorlukların yaşandığını, buna karşın ekonomistlerin hayvan refahı tartışmalarına katacakları çok şeylerin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Vetter ve ark. (2014)'in hayvan refahı düzenlemelerinin verimliliğe etkilerini araştırdıkları çalışmalarında; hayvan refahı düzenlemelerinin işletmeleri genellikle olağan minimum maliyet-maksimum getiri kesişiminden uzaklaştırmasına rağmen, uzun vadede hayvan refahı ve yeni teknolojilere uyum sağlayan işletmelerin verimlilik artışıyla pazar paylarını artırabileceğini, tüketiciler çevresel etkiler konusunda giderek daha bilinçli hale gelirken hayvanlara etik muamele konusundaki endişelerin satın alma alışkanlıklarında her zaman değişiklik anlamına gelmediğini, hayvanların uygun şekilde barındırılması ve yeterli bakımlarının yapılmasıyla maddi kayıpların önlenebileceğini ortaya koymuşlardır.

Kauppinen vd. (2010) planlı davranış teorisinden yararlanarak Finlandiya'daki domuz ve süt inekçiliği yapan çiftçilerin hayvanların refahının iyileştirme tutumlarını inceledikleri çalışmalarında; çiftçilerin hayvan refahının iyileştirilmesini dört pratik tutum nesnesi (hayvanlara elverişli bir ortam sağlamak, hayvan sağlığına dikkat etmek, hayvanlara insanca davranmak ve çiftçinin kendi refahına dikkat etmek) ve iki farklı ancak genellikle örtüşen genel tutum boyutu (hayvan refahının araçsal ve içsel değerlendirmeleri) olarak algıladıklarını ortaya koymuşlardır.

Bell ve ark. (2017)'nin ABD'nin Oklahoma eyaletindeki 1000 tüketici ile yaptıkları çalışmada ise tüketicilerin yaklaşık 1/3'ünün domuz eti üretimi konusunda kasıtlı olarak cahil olduklarını kabul ettikleri, 1/3'ü de hamile domuzların nasıl barındırıldığını gösteren bir resim yerine boş bir ekrana

bakmayı (suçluluk duygusundan kaçınmanın bu davranış için bir motivasyon kaynağı) tercih ettiklerini, bazı tüketicilerin suçluluk duygusunu önlemek için konudan kaçındığını ve tüketiciler gıda seçimleri için ne kadar az sorumluluk kabul ederse hayvan refahının o kadar azaldığını, birçok tüketicinin ise çiftçilere güvendiğini ortaya koymuşlardır.

Türkiye’de hayvan refahı çalışmalar ise yasal düzenlemeler, ekonomisi ve sürdürülebilirliğe katkısı, yetiştiricilerin tutumları, tavukçuluk, küçükbaş ve büyükbaş hayvan işletmelerinde olası/uygulamaları konularını kapsamaktadır. Yaşar ve İzmirli (2006)’nin Türkiye’deki hayvan refahı ile ilgili mevcut ve tasarı halindeki mevzuatın AB ile uyum süreci kapsamında yasal bir gereklilik olduğunu, hayvan refahı ile ilgili gelişmelerin Türkiye’deki hayvan refahı konusundaki eksiklerin giderilmesine ve insanların bilinç ve duyarlılığının artırılmasına katkı sağlayabileceğini ortaya koymuşlardır.

Sert ve Uzmay (2017) dünyadaki hayvan refahı uygulamalarının ekonomik ve sürdürülebilirlik açısından bir değerlendirilmesini yaptıkları çalışmalarında; hayvan refahının standartlarına uyum sağlanabilmesi için yalnızca üreticiler değil, aynı zamanda tüketicilerinde bilinçlendirilmesinin gerekli olduğunu, kurallara uyulmaması halinde yaptırımların uygulanacağını, bölge ve ülke ölçeğinde yapılacak disiplinler arası çalışmalarla hayvan refahının hem ekonomik hem de sürdürülebilirlik boyutlarının araştırılmasının gerekliliğini belirtmişlerdir.

Bozkurt vd (2017)’nin Afyonkarahisar’daki tavukçuluk işletmelerindeki personelin hayvan refahına ilişkin tutumlarını inceledikleri çalışmalarında; personelin hayvan refahı bilgilerinin bilişsel boyut olarak yetersiz olduğunu, personelin hayvan refahına ilişkin tutumlarının inançların yanı sıra kültürel, ahlaki ve sosyal kültürlerden etkilendiğini ve daha faydacı bir içerik taşıdığını, hayvan refahı tutumlarına ilişkin duyuşsal ve davranışsal boyutlar arasındaki ikilemleri aydınlatmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuşlardır.

Koçak (2020) Ankara İlinin Polatlı İlçesindeki küçük ve büyükbaş hayvancılık işletmelerindeki barınma sistemlerini hayvan refahı açısından değerlendirdikleri çalışmalarında; ahır ve ağıllarda ciddi düzeyde bir hayvan refahı sorunu gözlemlendiğini, üreticilerin eğitim seviyeleri ve hayvan yetiştiriciliği konusundaki bilgi düzeylerinin yetersiz olduğunu, üreticilere hayvan refahı konusunda eğitimler verilmesi ve farkındalık oluşturulmasının hayvanların yaşam kalitesini artıracığını, hayvansal ürünlerin verim ve kalitesini iyileştireceğini ortaya koymuştur.

Turan (2018) Bursa İlindeki tüketicilerin büyükbaş ve kanatlı hayvan yetiştiriciliğinde olası hayvan refahı uygulamalarına yönelik tercihleri konusunda yaptıkları araştırmada; artan üretim maliyetlerinin üreticiler açısından zorluklar yaratacağı, hayvan refahına uygun üretilen ürünlerin fiyatlarının yükselmesinin piyasada kaygı ve tereddüt oluşturabileceği, tüketicilerin hayvan refahı konusundaki farkındalıklarının artırılmasının olası fiyat değişikliklerine karşı daha olumlu bir tutum oluşmasına katkı sağlayacağı ortaya konulmuştur. Türkiye'deki çalışmalar, yetiştiricilerin ve işletme personelinin hayvan refahına ilişkin bilgi ve tutumlarının geliştirilmesi gerektiğini göstermekte; eğitim, yayım ve farkındalık faaliyetlerinin hayvan refahının iyileştirilmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, hayvan refahının yalnızca yasal düzenlemelerle değil, çok aktörlü ve disiplinler arası politikalarla desteklenmesi gerektiği açıktır.

5. Sonuç

Hayvan refahı, günümüzde hayvansal üretimin sürdürülebilirliği, gıda güvenliği ve toplumsal etik değerlerle doğrudan ilişkili çok boyutlu bir politika alanı haline gelmiştir. Bu çalışmada, dünya ve Türkiye'de hayvan refahına ilişkin mevzuattaki gelişmeler, hayvan refahını değerlendirme yaklaşımları ile seçilmiş literatür bulguları bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır.

Dünyada hayvanların korunması konusundaki ilk yasal düzenlemelerin 20. Yüzyılın başlarında yapıldığı, 1950'li yıllarda hayvan refahı ile ilgili ilk kurumsal yapının kurulduğu, AB'yi kuran Roma Antlaşması ve 1964 yılındaki Brambel Raporu ile ivme kazandığı, daha sonraki düzenlemelerde ise hayvanların korunması, nakliyesi ve kesimi ile ilgili çok sayıda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'deki hayvan refahı mevzuatı ile ilgili düzenlemeler ise genel olarak AB üyelik sürecinin gereklilikleri nedeniyle yapılmıştır. Türkiye'deki hayvan refahı düzenlemeleri büyük ölçüde uluslararası standartlarla uyumlu olmasına karşın, hayvan refahı standartlarının sahada uygulamaya aktarılmasında çeşitli zorluklar ve sınırlılıklar yaşanmaktadır. Literatür değerlendirmesi, hayvan refahına ilişkin çalışmalar genel olarak veteriner hekimliği, biyoloji ve davranış bilimleri ekseninde yoğunlaşmakta, yetiştiricilerin ve tüketicilerin hayvan refahı algı, tutum ve davranışları odaklı araştırmalar ise sınırlı düzeydedir. Hayvan refahının iyileştirilmesi üretim maliyetlerini artıracak olmasına rağmen, uzun vadede üretim verimliliği, ürün kalitesi ve piyasa istikrarı açısından önemli kazanımlar sağlayabilecektir.

Hayvan refahının iyileştirilmesi, politika yapıcılar, üreticiler ve sektörün tüm paydaşlarının eşgüdümlü çalışmasıyla gerçekleştirilebilecektir. Hayvan refahı uygulamalarının yaygınlaştırılabilmesi için bütüncül bir yaklaşımla

mevzuatın etkinliğini artıracak eğitim programları, denetim mekanizmaları, alt yapı standartları, hayvan refahı ekonomisi araştırmalarına gerekli desteklerin sağlanması gerekli görülmektedir. Hayvan refahının iyileştirilmesi, ülkelerin tarım sektöründe ekonomik sürdürülebilirliğe ve toplumun refah artışını önemli katkılar sağlayabilecektir.

Kaynakça

- European Union, (1997). Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, The Treaties Establishing the European Communities and Related Acts, Official Journal of European Communities, 10 November 1997, C340/1, Brussels.
- Anonim. (2007). *Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi*. UNESCO, Paris,
- Appleby, M. C., & Hughes, B. O. (1997). *Animal welfare*. CAB International: Wallingford.
- Bartussek, H. (2001). An historical account of the development of the Animal Needs Index ANI-35. *Animal Welfare*, 10, 447–454.
- Bennett, R. M., & Larson, D. (1996). Contingent valuation of the perceived benefits of farm animal welfare legislation. *Journal of Agricultural Economics*, 47(2), 224–235.
- Bozkurt, Z., vd. (2017). Tavukçuluk işletmelerinde personelin hayvan refahına ilişkin tutumları. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 120–130.
- Brambell F. R. (1964). The Report of the Technical Committee to Enquire into the Welfare of Animals Kept Under Intensive Livestock Husbandry Systems. Her Majesty's Stationery Office Command Report No. 2836, London, England.
- Broom, D. M., & Johnson, K. G. (1993). Stress and animal welfare. Chapman & Hall.
- Cowen, T. (2006). Market failure for the treatment of animals. *Society*, 43(2):39–44.
- Dawkins, M. S. (1980). *Animal suffering: The science of animal welfare*. Chapman & Hall.
- Erdal, S. (2012), Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti Uygulamaları Açısından İsviçre Modelinin Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Harrison, R. (1964). *Animal Machines*. Vincent Stewart Publishers, London.
- Kauppinen, T., Vainio, A., Valros, A., Rita, H., & Vesala, K. M. (2010). Improving animal welfare: qualitative and quantitative methodology in the study of farmers' attitudes. *Animal Welfare*, 19(4), 523–536.
- Koçak, D. (2020). Ankara İli Polatlı İlçesi Küçük ve Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Barınma Sistemlerinin Hayvan Refahı Bakımından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kırıkkale.
- Lusk J.L., and Norwood F.B. (2011), Animal Welfare Economics. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 33(4), 463–483.
- Bell, E., Norwood, F. B., & Lusk, J. L. (2017). Are consumers wilfully ignorant about animal welfare? *Animal Welfare*, 26(4), 399–402.

- Matheny, G. & Leahy, C. (2007). Farm-animal welfare, legislation, and trade. *Law and Contemporary Problems*, 70(1), 325–358.
- McInerney, J. (2004). Animal welfare, economics and policy. *Report on a Study Undertaken For DEFRA*.
- Regan, T. (1983). *The Case for Animal Rights*, University of California Press, Berkeley.
- T.C. Resmî Gazete. (2004a). 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu. 1 Temmuz 2004 tarihli ve 25509 sayılı Resmî Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040701.htm#2>
- T.C. Resmî Gazete. (2004b). 5262 Sayılı Organik Tarım Kanunu. 3 Aralık 2004 tarihli ve 25659 sayılı Resmî Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/12/20041203.htm#1>
- T.C. Resmî Gazete. (2010). 5996 Sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm>
- T.C. Resmî Gazete. (2011). Hayvanların Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliği. Erişim adresi: <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111224-2.htm>
- T.C. Resmî Gazete. (2014). Buzağların Korunması ile İlgili Yönetmelik. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141122-5.htm>
- Sert, A., & Uzmay, A. (2017). Hayvan refahının ekonomik ve sürdürülebilirlik boyutu. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 1-12.
- Seo, K. (2007). Development of the Animal Needs Index (ANI) for assessing animal welfare. PhD Thesis, University of Vienna.
- Sunstein, C. R., & Nussbaum, M.C. (2005). *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, Oxford University Press, Toronto.
- Turan, Ö. (2018). Büyükbaş ve Kanatlı Hayvan Yetiştiriciliğinde Olası Hayvan Refahı Uygulamalarına Yönelik Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesi. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Türk Dil Kurumu, (2017). <http://www.tdk.gov.tr/>, [01.08.2017].
- Vetter, S., Vasa, L., & Ózsvári, L. (2014). Economic aspects of animal welfare. *Acta Polytechnica Hungarica*, 11(7), 119-134.
- Yaşar, A. & İzmirli, S. (2006), Türkiye’de hayvan gönenci (refahı) ile ilgili yasal düzenlemeler”, *Vet. Bil. Derg.*, 22(3-4), 51-56.